

Vincas URBUTIS

Vilniaus universitetas

LIE. *pāšinas* IR (TRM.) *pašáiža* – BENDRAŠAKNIAI SINONIMAI

Kad tolesnis domėjimasis, iš kur dygęs žodis *pāšinas* „rakštis“, dar vis pateisinas ir net būtinas, turėtų būti aišku kiekvienam vos žvilgterėjus į E. Frenkelio žodyną. Jame tas žodis neapdairiai įdėtas du kartus ir priskirtas kaskart vis kitam žodžių būriui: vienur (580 p.) juo baigiasi vksm. *pēšti* vedinių (*pešióti, pešēklis, pēšterēti* ir kt.) sąrašas, kitur (981 p.) jis prišlietas prie šiaip jau vienišo *šiēti* „rakštį varyti(s)“. Dėl siejimo su *pēšti*, aiškiai klaidingo, gal tik tiek reikia pasakyti, kad jis bent sykį buvo šmėkstelėjęs jau ir ankstesnėje etimologijos literatūroje (J. Sch e f t l o w i t z, ZII II 274). Kas kita sąsaja su *šiēti* – ji tiesiog akivaizdi, be to, dar ir K. Būgos autoriteto paremta (B ū g a II 300). Tad pats *pāšinas* etimologizavimo kaip ir nereikalingas, užtenka vien pasidomėti jo dar nespėjusia išblėsti daryba. Kur kas didesnis galvosūkis yra šios nedidukės žodžių draugės tolesnės ištakos. Ne veltui Frenkelio žodyne trumputis *šiēti* straipsnis baigiamas konstatavimu „Ohne Etymologie“.

Bendrinėje kalboje *pāšinas* dabar vartojamas lygia dalia su savo sinonimu *rakštis*, tik gal kiek mažiau įprastas. Kaip matyti iš LKŽ, jį taip pat plačiai pažįsta įvairios (tarp jų ir pietinės) aukštaičių šnektos, nors toli gražu ne visos, ir tik bemaž visiems žemaičiams, išskyrus pietryčių pakraštėlių (Rasėinius, Vidūklę, Eŗžvilką, Taūrage), jis yra visai svetimas – žemaičiai paprastai tenkinasi žodžiu *rakštis*, platoku ruožu nusiųsiančiu ir per rytų aukštaičius nuo Pociūnėlių vakaruose iki Dusetų, Tverėčiaus rytuose. Daug retesni variantai yra *pašinys* ir *pašinà* (pastarasis LKŽ tik iš Sálako). Maždaug panašiai kaip daiktavardis yra pasklidęs ir jo vedinys vksm. *pāšinti* (-yti), -ina, -ino (dažniau su priešdėliais *pa-*, *už-*) „(i)varyti pašiną, rakštį“. Abstrakčiau (kalbos morfologijos plotmėje) žvelgiant, jį galima darybiškai skaidyti {*pašin-inti*} ir drąsiai laikyti tokiu pat priesagos -inti vediniu iš vardažodžio, kaip (*pasi*)*rākštinti* „(i)varyti rakštį“, *stiklinti* „dėti stiklus“, *tánkinti* „daryti tankų“ ir pan. Skirtumas atsiranda tik fonetiškai vediniui realizuojantis kalbėjime: *paš/in/ti* ypatingas dėl vadinamosios morfemų sanklodos (morfonologinio mazgo) – *in* čia kartu reprezentuoja ir pamatinio kamieno *pašin-* pabaigą, ir priesagą -*in(ti)*. Tarp daugybės šios priesagos veiksmažodžių pasitaiko ir daugiau panašių sanklodinių vedinių, pvz.: *ākstinti* „raginti, duoti impulsą“ (: *ākstinas*), (*i*)*ámžinti* „(pa)daryti amžiną, amžinai išliekanti“ (: *ámžinas*, -à), *krūvinti* „daryti kruviną“ (: *krūvinas*, -à), *lįstinti* „pilti listiną (sklidinai)“ (: *lįstinas*, -à), *muŗzinti* „daryti murziną, terlioti“ (: *muŗzinas*, -à), *sklįdinti* „pilti sklidiną“ (: *sklįdi-*

nas, -à), (*su*)*tarptaūinti* „(pa)daryti tarptautinį, pripažinti tarptautiniu“ (: *tarptaūintis*, -ė). Kiek ypatingas yra ir dar kitas, jau retesnis, daiktavardžio *pāšinas* vedinys *pāšyti*, -ija, -ijo (*supasi*-, už(*si*)-) „(pa)pašinti“, nuo įprastinių priesagos -yti vedinių iš vardažodžių (*nuōdyti* tipo) atsiskiriantis dezintegruotu (trumpintiniu) pamatiniu kamieniu.

Tarp veiksmazodžių, esančių šalia *pāšinas*, tolesniems svarstymams, žinoma, kur kas svarbesnis už jo vedinius yra pirminis *šiēti*, -ja (-na), -jo (-nė, šinė) „varyti rakštį“, pažįstamas ne tokiaime jau dideliame rytų aukštaičių plote (apytikriai nuo Švenčionių, Tverėčiaus tik iki Kałtanėnų, Kùktiškių, Taurāgnų vakaruose). Kiek platesnės geografijos yra *šiñti* (*šyti*), *šina* (*šēna*), *šinė* bei *šinti*, -a, *šynė* „t. p.“: taip vienur kitur sakoma ne tik nurodytame rytiečių regione ar artimoje jo kaimynystėje į šiaurę ir pietus, bet ir lietuvių kalbos pietryčių pakraščio šnektose (Gervėčiuose, Armōniškėse, Dievėniškėse, Lazūnuose, Ródūnėje, Varėnojė). Variantas *šinti* yra vėlesnis: iš paralelinio esamojo laiko kamieno su *n* tas *n* buvo apibendrintas, *skinti* (*skyti*), *skina* (*skēna*), *skynė* ir panašių veiksmazodžių pavyzdžiu įsivestas ne tik į būtojo laiko, bet ir į bendraties kamieną. Yra ir daugiau lygiai taip atsiradusių variantų (juos jau būtų galima laikyti ir atskirais veiksmazodžiais) šalia panašios sandaros pirminių veiksmazodžių, pvz.: (ryt.) *gliñti*, *glina*, *glinė* : *gliēti*, -ja (-na), -jo (*glinė*) „tepti, lipdyti, glaistyti“, (ypač džen. vakarų dzūkų) *siñti* (*syti*), *sina*, *sinė* bei *sinti*, -a, -ė (*synė*) : *siēti*, -ja (-na, *sina*), -jo (-nė, *sinė*) „rišti, jungti“ (P. Arumos iš Gervėčių užrašytą *sintie* jau yra paaiškinęs J. Endzelynas, žr. *Endzeliņs* DI III 2 87), (ryt.) *šliñti*, *šlina* (*šlēna*), *šlynė* (*šlīnė*, *šlino*) : *šliēti*, -ja (-na), -jo (*šlīnė*) „glausti“.

Sakant ką nors dėl čia parūpusio rakšties pavadinimo darybos, gal netiktų nutylėti, kad P. Skardžiaus *pāšinas* (ir atskirai *pašinà*) jau įtrauktas į jo lietuvių kalbos žodžių darybos aprašą (*Skardžius* ŽD 444, 449). Tik ten, deja, aiškios informacijos dėl to darinio susidarymo nėra. Iš to, kad jis atsidūręs poskyryje „Priešdėliniai vardažodžiai“ (442–456), lyg išeitų, kad laikomas priešdėlio vediniu. Tačiau kiti to poskyrio pavyzdžiai rodo, kad tikri priešdėlių vediniai (*įsūnis*, *pabalys*, *palūpis*, *priegelvis*...) jame eina pramaišomis su tokiais dariniais, kurie dabar vadinami galūnių vediniais (tik padarytais iš priešdėlinių veiksmazodžių: *įraižas*, *padraikės*, *paliegys*, *prietyris*...). Tad *priešdėlinis vardažodis* Skardžiui veikiausiai tebuvo morfologijos, ne žodžių darybos sudėtinis terminas, kuriame *priešdėlinis* tereiškė „turintis priešdėlį“, o ne „padarytas su priešdėliu“. Nei *pāšinas*, nei daugelis kitų tokių žodžių nebūtų likę iš esmės be tikro darybos nagrinėjimo, jeigu knygos autorius labiau būtų vadovavęsis specifine žodžių darybos metodika, o svarbiausia – visur nuosekliai rėmęsis realiomis darybos opozicijomis. Rasti ir prirašyti šalia *pāšinas* jo pamatinį žodį tikrai nebūtų buvę sunku – bent jau iš kitos knygos vietos (462) matyti, kad pirminis veiksmazodis *šiēti* autoriui iš LKŽ kartotekos (iš kur ir bemaž visi kiti knygos pavyzdžiai) buvo žinomas.

Rytinėse šnektose, turinčiose *šiēti* ar *šiñti* (dažniau vartojami priešdėlių *pa*-, *až(u)*-/*už*- vediniai), *pāšinas* (*pašinà*, -ys) dar ir dabar yra aiškus darinys. Dėl sąsajos su

veiksmazodžiu suvokimo plg. *A(ž)sišyniau pašinų ir nēgaliu ištišc* (LzŽ 257); *Ažsišyniau pašiną* Dv (LKŽ IX 565). Pamatiniu žodžiu gali būti tiek *pašiėti (pašinė)*, tiek *pašiñti (pašinė)* bei *pašiñti (pašynė)* – destis katras variantas šnektose pažįstamas. Vadinasi, *pāšinas (pašinà, -ys)* yra galūnės *-as* (atitinkamai *-a* ar *-ys*) vedinys, veiksmo rezultato pavadinimas. Panašių vedinių yra galybė, pvz.: *pāpinas* „pavija“ (ir *papinà* „tokia vyžų karna“), *pāritas (pāritis)* „padėlys, parislas“, *peřpinas (pařpinas)* „krepšio lankelis, spyrys“, *priesvila(s) (priesvilai, -os)* „svilėsiai, sviltai“. Tačiau tose šnektose, kurios ne(be) turi šalia pamatinio veiksmazodžio (o tokių kur kas daugiau), kaip ir bendrinėje kalboje, *pāšinas* nebesuvokiamas kaip darinys, yra supaprastėjęs.

Iš dviejų šnektų Baltarusijoje, Gervėčių ir Nočiōs, *pāšinas* LKŽ nurodytas dar ir kitokia, antrąja, reikšme – „prie botago koto pririšta kilpa, prie kurios rišama ilga botago virvutė“. Tai nėra natūralus žodžio *pāšinas* „rakštis“ tęsinys, o tik painiojimo su *pāsinas / pasinà (pāsina)* „virvelė, kuria pririšama prie koto botagas, rimbas, spragilo buožė“ padarinys. Vakarų dzūkų *pāsinas (pāsinà)* yra galūnės *-as (-a)* vedinys iš priešdėlinio veiksmazodžio *pasiėti (pāsine)* ar veikiausiai iš jau užsiminto jo varianto *pasiñti (pāsine)* „parišti“ (žinoma ir daugiau giminiškų sinonimų, pvz.: *pāsaitas, pasaitis, pāsietas, pasijà, pāsilas, saitas, sietas*).

Dabartinė darybos opozicija *pāšinas* „rakštis“: *pašiėti (pašiñti)* „i(si)varyti rakštį“ yra šiek tiek ypatinga: apie tikrąją darybos kryptį (arba tai, katras opozicijos narys yra darinys, o katras – pamatinis žodis) čia nedviprasmiškai leidžia spręsti tik forma (formalusis pamatavimas), o semantika gal net labiau pritartų atvirksčiai kryptčiai; ir tai suprantama – juk čia veiksmazodis savo reikšme nėra kiek nesiskiria nuo pirmiau apžvelgtų dkt. *pāšinas* vedinių (*pa*)*pāšinti*, (*pasi*)*pāšyti*. Tokia specializuota, su daiktavardžiu suderinta veiksmazodžio reikšmė ir sykiu ribotas vartojimas – kalbant ne apskritai apie i(si)dūrimą, o tik rakšties įsm(e)igimą – turėtų būti antrinis dalykas. Domėjimasis semantine raida lyg turėtų parodyti, kuria linkme einant galima įveikti rūpimos žodžių grupelės etimologinę izoliaciją.

Kad ne tik veiksmazodžio, bet ir daiktavardžio *pāšinas* reikšmė seniau yra buvusi ne visai tokia kaip šiandien, matyti iš senųjų raštų, nors ir ne dažnai tą žodį turinčių. Labai svarbi pirmojo žodyno informacija: *Sćios / fragmenta, segmenta, affulcē pašinas / skiedas* SD¹ 163, tad reikšmė maždaug „skied(r)elė, skala, šipulys“ (darybos reikšmė tarsi būtų „kas nuo ko nutašyta, atskelta, atskirta“). Su šiuo K. Sirvydo žodžiu, priskyrus jam reikšmę „skiedra“ (tai dar būtų nieko), LKŽ IX 565 pasielgta ne visai gražiai: jis visiškai atskirtas nuo dabartinio *pāšinas* „rakštis“ ir sutapatintas su pastarojo paronimu (trm.) *pašinas* (dažnesnis yra *pašinà*) „virbų, žabų ryšulys (keliams taisyti, po šienų padėti ar kūrenti)“, atkeliavusiu iš svetur per artimuosius slavus (tad laikantis LKŽ rengimo nuostatų, derėjo prirašyti galimą šaltinį – le. *faszyna* bei br. *фашына / trm. пашына*). Tai vėlyvas skolinys, Sirvydo laikais jis dar nėra lenkams nebuvo žinomas (visa tai jau anksčiau buvo iškelta kita proga, žr. Blt XX (1) 37). Ne-

matyti kliūčių, kurios verstų SD¹ greta vienas kito surašytus *pašinas* ir *skiedas* nelaikyti sinonimais, o *skiedas*, aiškus *skiesti* „(at)skirti, dalyti“ vedinys, savo leksine reikšme vargiai galėjo labai skirtis nuo darybos reikšmės „kas atskiesta (atskirta, atidalyta)“ bei nuo įprastinio *skieda* reikšmės „tašant, drožiant, obliuojant atskiriama medžio dalelė“. Tai, kad SD¹ *skiedas*, tuo tarpu tik iš čia ir žinomas, prirašytas šalia anuomečio sinonimo *pašinas*, nė kiek neleidžia jo aiškinti dabartiniu *pašinas* ir kartu priskirti reikšmę „rakštis, pašinas“, kaip tai padaryta LKŽ XIV 867. Pašinui vadinti Sirvydas turėjo žodį *rakštis*. Dėl tokios šio žodžio reikšmės jokių abejonių nepalieka šis jo antrojo žodyno straipsnis: *Trzaska w cieie / Surculus corpori infixo, stirps. Rakštis* SD³ 448. Sirvydas, beje, žodį *rakštis* laikė turint ir dar dvi artimas reikšmes, kol kas nenurodytas apskritai iš jokių šaltinių – „skied(r)elė, skalelė, šipulys“ (SD¹ 27 s. v. *dre-wienko*) ir „dyglys“ (SD³ 442 s. v. *Tarn*); *rakštis* „kapo duobė, kapas; karstas“, irgi turėtas Sirvydo – atskiras vedinys, nors ir iš to paties pamatinio veiksmožodžio *raksti* (tik veikiau kiek kita reikšme), tad čia paliekamas visai nuošaliai.

Iš senųjų raštų matyti, kad *pašinas* šalia reikšmės „skied(r)elė“ dar vartotas reikšme „krislas“: *Splitter. Pašinas, ô. M. Krislas. Szapas, ô. M. Was fieheftu den Splitter in deines Bruders Auge: Ka mattai Pašina Akkije Brolô tawo, Matt. 7. 3 C II 548*. Tikriausiai tokia pat reikšme ir seniausiam išlikusiam rankraštiniame žodyne: *Splitter pašinas, pašinas, krislas* Lex 82. Kad prireikus reikšmės „skied(r)elė, medžio dalelė“ žodis vartotas ir reikšme „(į akį įkritusi) mažytė ko nors dalelė, krislas, šapas“ – lengvai suprantama. Kol NT krislo ir rašto (akyje) priešpriešai reikšti dar nebuvo galutinai įsigalėjęs dėl savo vidinės formos tam labai parankus *krislas*, panašiai pasigauta ir kitų skiedrelei, atplaišai vadinti turėtų žodžių, ypač *skieda*, pvz.: *ieib isch mestumbei skieda* [paraštėje: *kriřla*] *isch akies bralia tawa* BBLk 6, 42 (Liuterio 1546 m. tekste: *das du den Splitter aus deines bruders auge zieheft*) = *idant' iztrauktúmbei skieda izğ akiés bróto táwo* DP 283₂₁₋₂₂ (tačiau prieš tai 17 ir 19 eil. *kriřta*, nors originale visus 3 kartus vienodai – le. *páždžiorko*; po evangelijos ištraukos toliau, pamoksle, tik *skieda* 286_{45 47 (2x)} vietoj le. *trzařczkę*).

Dabartine reikšme „rakštis“ iš senųjų raštų *pašinas* kol kas nežinomas. Jau vien tai leidžia įtarti, kad ta reikšmė ir yra vėliau atsiradusi, antrinė. Dar tvirčiau taip verčia manyti pats žinomų to žodžio reikšmių santykis, pasvarstymas, kaip jos galėjo susidaryti, kuria kryptimi turėjo eiti jų raida. Tiesiog neįmanoma įsivaizduoti, kad siaurutė reikšmė „rakštis (t. y. šipulėlis, įsmigęs į odą, kūną)“ būtų pirminė, o „skied(r)elė, skala, šipulys“ (ir „krislas“) – vėliau iš jos atsiradusi. Atvirkščiai, visai natūraliai atrodo priešingos krypties semantinė raida – reikšmės specializacija, dėl kurios reikšmė „rakštis“ atsirado visai panašiai, kaip senųjų raštų „krislas“. Jeigu išvestinio daiktavardžio pirminė reikšmė buvo „skied(r)elė, skala, šipulys“, atsakanti turėjo būti ir jo pamatinio veiksmožodžio *pašiėti* (*pašiñti*), o tuo pačiu ir pirminio *šiėti* reikšmė – „skirti (skiesti), skelti, plėšti“ ar panaši.

Rakštis, dažnai sykiu ir atplaišos, skiedrelės, skalos, šipulio, šerpetos, krislo pavadinimai šalia maždaug tokios reikšmės veiksmazodžių, kokią manoma turėjus *šiėti*, kalbose nėra jokia retenybė, pvz.: la. *skabaŕga* (trm. *skabargs*, *skabaŕda*, *skabars* ir kt.) „rakštis; skederva, šipulys; krislas“, kaip ir br. trm. *ckába* „rakštis; pleištas“ (džn. *ckábaka* „rakštis“), r. trm. *ckába* (*ckábaka*) „rakštis; skiedrelė“ – la. *skabŕ* „genėti, (nu)kapoti“, lie. *skabýti* „raškyti, skainioti“, *skabėti* „pjauti, kirsti“, *skōbti* (*skōbia* / *skābia*) „drožti; rėkšti“; le. *drzazga* „rakštis; aštri atplaišėlė, skederva, skala (prakuru); (sen.) šiaudgalis, stiebelis, šapas“ – arba skardusis variantas šalia *trzaska* „atplaiša, skiedra, (sen. ir) rakštis“ (č. *tríska* „t. p.“ – *tríšiti* „sudaužyti į šipulius, sučežinti“, lie. *trėkšti*), arba vedinys iš vksm. le. (trm.) *drzezgać* „kežinti, laužyti“, kuris galiausiai galėtų priklausyti prie ide. *der-* „dirti, skelti“ panašiai kaip lie. *draskà* „skiedra, plėša, drožena“: *draskýti* (: *drėksti*) „plėš(y)ti“; v. *Splitter* „atplaiša, skederva, skala, šipulys; rakštis; krislas“ – XV a. perimtas iš v. v. ž. *splitter(e)*, išvesto iš v. v. ž. *splitten* „skaldyti“, šalia kurio yra v. *spleißen* „skelti, plėš(y)ti“, v. v. a. *splīzen* (< vak. germ. **spleit-a-*) „skaldyti, plėšyti, skirti“ (maždaug tokia pat kilmė iš v. ol. ar v. v. ž. gautų ang. *splinter*, *splint* „atplaiša, skeveldra, skala, šipulys; rakštis“; v. *Schiefer* „plokštelėmis plyštantis akmuo, skalūnas; atplaiša, šipulys; rakštis“, s. v. a. *skivaro* „atplaiša, skeveldra“ – šaknies ide. **skēi-* „pjauti, skirti“ plėtinio **skēip-* atstovas, kaip ir lie. *skiėpti*).

Nenorint per daug nukrypti į šalį, šioje vietoje pakaks tik probėgšmais užsiminti, kad, ko gero, iš panašios reikšmės veiksmazodžio pasidarytas ir pagrindinis lietuvių kalbos pašino pavadinimas *rakštis*. Dabar žmonėse pasitaikantis siejimas su *ràkti* reikšme „krapštyti“ (plg. iš LKŽ: *Aš rakštį rakù, norėdamas ištraukti J; Reik[ia] tą rakštį išràkti* Prk) veikiausiai yra antrinis dalykas. Istoriškai reikėtų, viena, labiau orientuotis į reikšmę „durti“, kuri čia nėra susijusi vien su rakštis į(si)varymu (plg. *Jautis karvę mažneis nūrakė* Vrd [=KlvrŽ] LKŽ; dėl „durti“ galimos raidos iš „dirti, skelti“ prisimintina kad ir tų pačių *dūrti* ir *dirti* giminystė), antra, atsižvelgti į *rakštis* reikšmes „skiedrelė, skalelė, šipulys“ ir „dyglys“ (jau nurodytas iš Sirvydo). Skirtingai nuo *pāšinas*, *rakštis* nėra lietuvių kalbos naujadaras, o bendras rytų baltų žodis, plg. la. trm. *rakšķis* (vietoj **rakstis*), *raksts* „t. p.“ (šalia *rakt* „kasti; rausti, knisti“). Ankstesnę iliuziją, dar palaikytą Pokorno ir Frenkelio žodynuose, kad tų žodžių tolesnė etimologija maždaug jau aiški, dabar, matyt, reikia pripažinti esant galutinai išsklaidytą, nes *rkna-* „sužeistas“ ir dar poros kitų senovės indų žodžių, tariamų giminaičių, interpretacija nuo to laiko jau yra visiškai pasikeitusi (M a y r h o f e r I 118, 119, III 30; M a y r h o f e r ² I 247, 248). Prielaida, kad *ràkti* (la. *rakt*) pirmykštė ar viena iš pirminių reikšmių (kuria remiantis pasidarytas atplaišos bei rakštis pavadinimas) buvo „plėšti (skelti)“, gal padarytų vaisingesnes giminiškų žodžių paieškas. O pradėti ar tik nereikėtų nuo siejimo su *arkýti* „draskyti“ – plg. *rėtas* ir *eřtas* iš *irti* (*ardýti*) draugės, kuriai, galimas daiktas, galiausiai priklauso ir *ràkti*. Dėl reikšmių „plėšti, draskyti“ ir „rausti, krapštyti; kasti“ sambūvio plg. le. *rwać*, r. *přamь* „plėš(y)ti, draskyti; skinti,

skabyti“ greta le. *ryc*, r. *pyumь* „kasti; rausti, knisti“, slov. *riti* „t. p.; (trm.) rakštį traukti“ (sl. **rɔvati*, **ryti* giminiški su lie. *ravėti, ráuti*).

Iš dkt. *pāšinas* reikšmių išsiaiškinus, kad *šiėti* (*šiñti*) pirmą kartą reikšmė galėjo būti „skirti, skelti, plėšti“, tos reikšmės pėdsakų galima pamėginti įžvelgti ir paties veiksmožodžio vartojime. Senesnė žodžio reikšmė neretai išlieka frazeologizmuose. Su (*už*)*šiñti* rytuose pasakomaną *gą (už)šiñti* „turėti naudos, pelno“, o tai semantiškai maždaug tolygu vksm. *pa(si)-plėšti* (ir *už-*) „gerai uždirbti, pasipelnyti“; dar plg. sinoniminį frazeologizmą *nagùs pašipinti*, kurio veiksmožodis susijęs su *šipinti* „skelti, smulkiai skaldyti“ ir toliau su (-)*šiėpti*, irgi iš dalies dar išlaikiusiu pirmą kartą reikšmę „skelti (skilti)“.

Ką tik užsiminto *šiėpti* draugė ir daugiau kuo yra artima čia kedenamiems *pāšinas, šiėti*. Prie *pāšinas* ypač gerai dera *šipulys* „skeltinis šakaliukas, medžio atskala, šeberkštis; rakštis“ ir *atšaiipa (atšaipėlė)* „atskala, šeberkštis“. Svarbiausia, kad vieni ir kiti žodžiai visiškai artimi ne tik turiniu – jų raiška taip pat neprieštarauja viso ankstesnio teksto jau, rodos, pakankamai parengtai bei brandintai ir todėl dabar jokia staigmena nebebūsiama išvadai, kad abeji žodžiai savo kilme turėtų būti susiję.

Neseniai buvo atskirai rašyta (Blt XXX (2) 65–75), kad *šiėpti, šipulys* ir kt. priklauso plačiam tiek forma, tiek reikšmė įvairuojančių žodžių būriui, kartu dar apimančiam, pvz., lie. *skiėpti* „skėsti, ardyti, plėšti“ (kuriam artimas ir čia užsimintas v. *Schiefer* „rakštis“), *į(s)kypas* „įstrižas, įžambus“, *kaįpti (keįpti)* „nykti, menkėti; alpti; stipti, gaišti, mirti“, ir leidžiančiam rekonstruoti ide. **(s)kēip-* || **(s)kēip-* „skirti, plėšti, skelti, pjauti“. Akivaizdu, kad tai plėtinys iš ide. **(s)kēi-* || *(s)kēi-* „t. p.“, kurio iki šiol neatpažintas tęsinys kaip tik ir yra lie. *šiėti*. Kalbant apie šio indoeuropiečių veiksmožodžio palikuonis, iš lietuvių kalbos anksčiau su tokiu pat pradžios *š-* tebūdavo nurodomas vedinys *šeivà* „į šaudyklę dedamas virbalas; šaudyklėlė tinklui megzti, megztuvė; blauzda, staibis“ (la. *saiva* „šaudyklė; šeiva; tinklo megztuvė), siejamas, nepaisant pradžios skirtumo nevienodo interpretavimo, su sl. **cěva* (šalia **cěvb*): s.-ch. (trm.) *cĭva* „šeiva, ritė“, luž. a. *cywa* „šeiva“, ukr. (trm.) *уїва* „ritė“ (ir kt.). Iš kitų kalbų žodžių, kuriais paprastai remiama ide. **(s)kēi-* || *(s)kēi-* rekonstrukcija ir kurie tuo pačiu galėtų būti laikomi *šiėti* giminaičiais, pakaks nurodyti s. i. *chyati* „(at)pjauna, diria, žeidžia“, av. *fra-sānəm* „suardymas, sugriovimas“, oset. *sart* (< **sāθra-*) „kalta“ (i.-iran. žodžiai su **sĕ-*), s. isl. *skeina* „nubrozdinti, lengvai sužeisti“, s. v. a. *irsceinen* „lūžti, plyšti“, v. air. *scian* „peilis“, lo. *scio, -ire* „žinoti, mokėti“, gr. *σχάω* (< **skhājō*) „įrėžiu, prapjaunu, prakertu (kraujo gyslą), tekinu, (pa-, nu-)leidžiu“ (Walde-Hoffmann II⁴ 495 t.; Pokorny 919 t.; Mayrhofer I 410; Mayrhofer² I 558; Абаев III 36; Vries² 488; santūriai Frisk II 836).

Kalba dėl *pašaiža (pāšaiža)*, antrojo antraštės žodžio, jau turėtų būti kur kas trumpesnė. Semantiškai jis mažai kuo skiriasi nuo *pāšinas*: LKŽ paaiškintas „atraiža, paplaiša“, o vartojimo pavyzdžiai kartais leidžia sykiu įžiūrėti dar ir reikšmę „rakštis“ (plg. *Isivariau pašaižą į ranką* Nmk). Pasitaiko žemaičių pietryčių šnektose, be to, dar

netolimoje Šakynoje. Kartu reikia imti gerokai įprastesnį *atšáíža* „atskilusi medžio ar ko kito dalis, atskala, skeveldra, šeberkštis“, labiau paplitusį tarmėse (pažįstamą pirmiausia kauniškių vakarų aukštaičių, bet taip pat vietomis atokiai nuo jų esančių rytų aukštaičių) ir laikomą bendrinės kalbos žodžiu (DŽ¹⁻³). Jau iš pačios sandaros aiškiausiai matyti, kad tai galūnės *-a* veiksmo rezultato pavadinimai, skirtingus priešdėlius perėmę iš pamatinių veiksmažodžių, savo ruožtu su tais priešdėliais pasidarytų iš kažkokio (bendro) nepriešdėlinio veiksmažodžio. Į to laukiamo veiksmažodžio vietą dabar galėtų kiek pretenduoti, rodos, tik retokas *šaižyti* (*šaižo*, *-ė*; *šáížyti*, *-ija*, *-ijo*) „pliekti, kapoti, lupti; greitai pjaustyti, ražyti“ (su juo, ko gero, susijęs ir LKŽ 2 *šáížyti* „aižėti, plyšinėti“). Neseniai, matyt, šalia *šaižyti* dar bus buvęs ir tinkamesnis tai vietai užimti **šiežti* (gal ir **šežti*; plg. *griėbti* bei *greibti* ir *graibýti*), semantiškai ne ką skyręsis nuo *šiėti* jo pirmykšte reikšme „skirti, skelti, plėšti“. Kad **šiežti* (*šaižyti*, *atšáíža*, *pašáíža*...) ir *šiėti* (*pášinas*...) susiję savo kilme, dabar jau lyg ir savaimė aišku. Nedidelis formos nesutapimas suvedamas į tai, kad **šiežti* praplėstas aiškios semantinės funkcijos neturinčiu elementu *-ž-* (< **-g-*). Taip **šiežti* įsijungia į virtinę žodžių, kuriuose ta pati pirminė šaknis, tik vis su skirtingais plėstukais; be jau minėtų *šiėpti* bei *skiėpti*, dar plg. *skiėbti* ir *skíesti* (su *skíeda*) ir kt.

Šalia *pašáíža* dar žinoma keletas kitokių jo fonetinių variantų. Pirmiausia galima stabtelėti prie *pašáža*, Žemaičių rytinės pusės (ypač šiaurinių dūnininkų) varianto, kiek pereinančio ir į gretimas aukštaičių šnektas (rytuose tesiekiančio Pociūnėlius). Kai tarmėse susiduriama su *ai* ir *q* buvimu greta, paprastai turima galvoje *an* (tam tikrose pozicijose) nevienoda raida. Sporadinis *ai* atsiradimas nėra iki galo išaiškintas, tad protarpiais pakartotinai kliudomas bei pasvarstomas (J. Klimavičius, LKK XII 191), kartais tarp pavyzdžių įterpiant ir *pašáíža* || *pašáža* (V. Vitkauskas, LKK XXXIV 109). Variantus *pašáíža* || *pašáža* traktuoti visai vienodai su *áizuolas* || *ážuolas* ir panašiais variantais, deja, negalima. Skirtumą nuo *áizuolas* || *ážuolas* tipo pavyzdžių nesunku įžiūrėti: pastarųjų porų nariai su *ai* paprastai yra geografiškai kur kas labiau riboti, o jei to nepakanka, galutinai įsitikinti, kad jie antriniai, galima iš darybos ar etimologijos. Ir geografija, ir daryba bei tolesnė etimologija sako, kad *pašáíža* nėra antrinis variantas ir kad *ai* turi ne iš *an* (*q*). Antriniu, atvirkščiai, laikytinas variantas *pašáža*. Žinomi *ai* || *q* atvejai dažniausiai yra, labai apytikriai kalbant, iš žemaičių ir aukštaičių sandūros zonos. Tai leidžia manyti, kad pagrindinė *ai* || *q* atsiradimo prielaida bene bus *ai* ir *an* (prieš *s* ir *pan*.) konvergencinė raida, vienodai davusi *ā* (*ai* > *ā* pirmiausia žemaičių, bet *ái* iš dalies ir vakarų aukštaičių, ypač paprūsės ir buvusiose Prūsų šnektose; *an* > *ā* vakarų aukštaičių patarmėje). Iš kaimynų atėjęs ar ir savo pačių žodis su *ā* < *an* kartais (pvz., kratantis ryškių fonetinių tarmybių) imtas suvokti kaip turintis *ā* < *ai*, ir tai leido atsirasti savotiškam hipernormalizmui su *ai*. Retkarčiais, atvirkščiai, šitaip galėjo atsirasti variantas su nosinio dvigarsio refleksu šalia žodžių su pirminiu *ai*. Veikiausiai kaip tik taip reikia suprasti

varianto *pašąža* pasirodymą. Pietinių vakarų aukštaičių *sląstai*, *sląstos* ir *sláistai*, *sláistos* šalia *slāstai* „slasnos, žabangai, spąstai“ rodo, kad net *ā*, atsiradęs pailgėjus (dėl kirčio) seniau trumpam *a*, buvo interpretuotas tai kaip *an*, tai kaip *ai* refleksas.

Iš šiaurinių dūnininkų ir šiaurinių vakarų aukštaičių paribio poros šnektų bei J žinomas variantas *pašáuža*, o iš dūnininkų pietinės dalies (Upynos) *pašiáuža*, su kuriuo sykiu minėtinas ir *atšáiža* variantas *atšiáuža* (iš Eřžvilko). Ne per toliausi pietinių žemaičių kaimynai ragainiškiei, kaip yra žinoma, vienbalsindavo ne tik *ái*, bet ir *áu* (Z i n k e v i č i u s LD 91). Toks kitimas vėl gal bus sukėlęs panašią maišatį, dėl kurios *ā*, kilęs iš *ai* (ar *an*), kartais klaidingai atstatytas į *au*.

Yra dar vienas variantas, atskiresnis nuo jau minėtų. Tai *pašárža*, pažistamas šen bei ten šnektose apie Kėdáinius. Geografiškai jis tarsi pratęsia *pašąža* arealą toliau į rytus. Tad reikia manyti, kad jis ir atsiradęs iš varianto *pašąža* (ne tiesiai iš *pašáiža*), juo labiau, kad yra ir dar vienas kitas pavyzdys su *ar* vietoj *a*, tarp kurių ryškiausias – bemaž visų kauniškių vakarų aukštaičių ir net Zieteloje pažįstamas *áržuolas*. Šitoks kitimas, deja, pakankamai įtaigaus paaiškinimo dar neturi.

Visai kitoks *pašáiža* kilmės aiškinimas Frenkelio žodyne (957). Ten iš visos artimai susijusių žodžių grupelės – *pašáiža* (su nekomentuotais variantais), *atšáiža*, *šaižūs*, *šįžti* ir dar keleto jų vedinių – lyg ir pagrindiniu pasirinktas *šaižūs* – veikiausiai todėl, kad jis jau buvo aiškintas Endzelyno. Pastarasis, norėdamas *šaižūs* susieti su lo. *saevus* „įniršęs, padūkęs; baisus, kraupus; rūstus, atšiaurus, audringas“ (la. *sīvs* „aštrus, kartus; nuožmus, smarkus, atžarus“ jo giminaičiu laikytas jau anksčiau), manė, kad lietuvių būdvardis galėtų būti atsiradęs asimiliuodamasis iš **saižus* (E n d z e l i n s DI III 2 336). Tik tai ir pakartota (jau tarsi tikras dalykas) Frenkelio žodyne. Tiesa, dar patarta pažiūrėti s. v. *sývas* („sultys“), kur jau visai be reikalo dar syki įpainiotas tas pats la. bdv. *sīvs* ir baigiant prikerpta pastaba, kad (antraštinio žodžio) etimologija abejotina. Lie. *šaižūs* yra spėjęs pakliūti ne į vieną solidų etimologijos žodyną (W a l d e - H o f m a n n II⁴ 463; P o k o r n y 877; P f e i f e r² 1271), kur puikuoju šalia lo. *saevus*, go. *sair* „skausmas“, s. air. *sāeth* „kančia, liga“ ir kt. (jais remiantis rekonstruojama ide. **sai-* „skausmas, liga; žeisti“). Endzelyno, šios etimologijos pradininko, apsirikimą dar galima jei ne pateisinti, tai bent suprasti – jam iš lietuvių kalbos tebuvo žinomas vienas *šaižūs*. Pasirodžius, kad jis nėra vienišas, o priklauso artimų tarpusavy žodžių būreliui, kuriam nepritaikomas ankstesnis aiškinimas, toliau jo laikytis – jau aiškus anachronizmas. Pirmiausia – dėl fonetikos: visai žodžių grupei bendrą švargiai begalima paaiškinti asimiliacija (tariamai vykusia būdvardyje). Ne kitaip yra su semantika: težiūrint vieno *šaižūs*, *-i* „žvarbus, aštrus, pagelus; režiantis ausį, raižus; šiurkštus, dygus, kandus, aštrus“, jis lyg ir tiktų prie panašias abstrakčias reikšmes kurinčių tariamų gentainių kitose kalbose, tačiau neabejotini giminaičiai pačioje lietuvių kalboje rodo, kad tokios reikšmės čia antrinės, atsiradusios šalia pirmykštės „skirti, skelti, plėšti“, kuri sunkiai suderinama su ide. **sai-* „skausmas, liga; žeisti“. O

būdvardžių, semantiškai panašiai santykiaujančių su gretimais veiksmažodžiais, nereikia ilgai ieškoti, plg. *raižūs* „rėžiantis ausį, šaižus; rėžiantis aki, ryškus; veriantis, nudiegiantis; šiurkštus, atžarus“, r. *pezkuū* „žvarbus, aštrus, pagelus; rėžiantis ausį, šaižus; labai ryškus; veriantis, nudiegiantis; šiurkštus, atžarus; smarkus“ šalia lie. *rėžti, ráižyti* „pjau(sty)ti“, r. *pezamь* „t. p.“; la. *skarþs* „griežtas, rūstus, žiaurus; šiurkštus, atžarus; žvarbus“ (ir trm. *šķęþs* „aštrus, gaižus; šiurkštus, atžarus“, v. *scharf* „aštrus; aiškus, ryškus, stiprus; griežtas; žvarbus, pagelus; šaižus; šiurkštus; aitrus, gailus“ (s. v. a. *s(c)arf(i)*, *scarph*, s. isl. *skarpr* „suskrebęs, sudžiūvęs; aštrus; šiurkštus, kietas“, v. air. *cerb* „skudrus (gerai pjaunantis)“) šalia lie. *skeřbti* „giliai įrėžti, skverbti; skursti, menkėti“, v. air. *cerbaim* „pjaunu“ ir kt. Veiksmažodžio *šižti* reikšmė – o ji yra, kaip matyti iš LKŽ (ir DŽ³, kur nepamiršta įspėti, jog tai žemaičių žodis), „pykti, niršti“ – irgi antrinė, tik dar labiau nutolusi nuo pirmkštės „skirti, skelti, plėsti“. Labai svarbu, kad ta šalutinė reikšmė nesvetima nė *šiėti* draugei: LKŽ *užšiėti* pateiktas dviem reikšmėm – be pirmosios „įvaryti rakštį“, nurodyta, irgi iš rytinių šnektų (tad toli nuo žemaičių!), dar ir antroji „užpykdyti, užgauti“ (XIV 755). Tai tik dar labiau paryškina glaudžią sąsają tarp žodžių su -ž- ir be jo, t. y. tarp **šiežti* (*šižti, pašáiza...*) ir *šiėti* (*pášinas...*). Tokią semantinę raidą padeda suprasti *draskýtis, plėšýtis* ir panašių veiksmažodžių vartojimas reikšme „muštis, peštis“ (be to, *plėšýtis* iš dalies dar ir „tūžti“: *Neprieteliau! kam plėšais taip, kas tav pasidarė?* K. Donel VD 102), o ypač LKŽ *plyšti* 8 „(sen.) tūžti, širsti“. Iš kitur plg. v. v. a. *zorn(e)* „piktas, supykintas“, s. ang. *torn* „žiaurus, nuožmus, baisus; skaudus, gailus“ (senajam vakarų germanų būdvardžiui bei ide. **-no-* priesagos dalyviui sudaiktavardėjus, atsiradę s. v. a. *zorn* „įpyk(in)imas, įniršis, pasipiktinimas“, s. ang. *torn* „pyktis, įniršis; rūpestis, kančia; skurdas“), s. v. a. *zurnen, zornōn* (dab. v. *zürnen*) „pykti“ greta s. v. a. *zerren* „suplėšyti, ardyti, draskyti“, v. v. a. *zerren* „(su)plėšyti, (susi)skaldyti, skilti; kivirčytis, barti(s)“, s. v. a. *zeran* „kovoti“, v. v. a. *zerrern* „suplėšyti“, s. ang. *teran* (dab. ang. *tear*) „plėš(y)ti“, lie. *dirti* „lupti, plėsti“ (tai vis neabejotini ide. **der-* „dirti, skelti“ atstovai).

Reikšmės „pykti“ veiksmažodžio formos šiek tiek įvairuoja: bendratis pasakoma ne tik *šižti*, bet ir *šýžti, šýžti*, dar margesnis es. l. 3a. vaizdas – be *šýžta*, yra ir *šiñžta, šižta, šýža, šiñža*; dar plg. rašymą *įšįštù* J I (2) 583. Pasitaikantis es. l. formų nosinumas primena, kad nosinis variantas *pašáža* galėtų būti ir intarpinės prigimties, plg. žem. *beñgti, pabangà* šalia *baĩgti (beĩgti), pabangà*. Tačiau tokią raidą tvirčiau remiančių duomenų nėra: nežinoma veiksmažodžių su visose formose iš es. l. apibendrintu nosiniu (*pašąžúoti, šąžóti* yra substantyviniai vediniai), pagaliau ir sakytas es. l. nosinumas įtartinas – jo pasirodymas gal susijęs su kvėdarniškiams bei kitiems pietryčių žemaičiams būdinga *ī* (prieš *s, š, ž*) nazalizacija. Pagaliau čia svarbu ne tiek galutinai apsispręsti, katrą *pašáža* paaiškinimą rinktis, kiek vien parodyti, kad šį variantą iš principo įmanoma laikyti antriniu ir tuo pačiu neprieštaraujančiu išdėstytai poros artimai susijusių žodžių grupelių etimologijai.